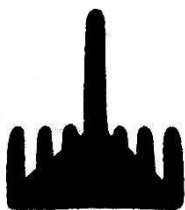

Årbok for Karmsund 1997-1998

Karmsund Folkemuseum

Haugesund 1998

Haugesund Bok & Offset A.S

Bronsealderrøys ved Høyeværde på Ringen.

Foto: AmS

SKIPSSETTINGER SOM RELIGIØSE SYMBOLER I GRAVER FRA ELDRE BRONSEALDER

Av: Lise Nordenborg Myhre

I alle kulturer finnes forestillinger om guder og makter. De skaper grunnlag for religion og danner basis for samfunnets kosmologi. Det vil si fortellinger om verdens tilblivelse, universets undergang, om livet, døden og menneskenes skjebne i dødsriket. Religionens fortellinger kalles myter, og mytene skaper tilsammen en mytologi (Steinsland 1997:15). Mytene endres og omformes. De bærer historien i seg. De uttrykkes gjennom symboler og bilder som er anderledes enn bokstaver og ord. Mytene og symbolene har et annet språk og en annen uttrykksform. Derfor kan de heller ikke forstås gjennom moderne logikk og direkte tolking.

Etterhvert som historiefaget og den greske filosofien vokste fram, ble det skapt et skille mellom mythos og logos - myte og fornuft. Den greske historieskriveren og forfatteren Herodot innførte begrepet «historisk faktum». Han etablerte dermed en motsetning mellom sannhet og myte. Folketro og myter ble betrakta som løgn - som sannhetens uforenlige motsetning. Men mytene er livskraftige. De har overlevd logos sin strenge kontroll. De har levd videre gjennom sagn, eventyr og arkeologiske kilder. Form og bilder fra fortida viser et mangfold av symboler og mytologiske elementer. De finnes som motiver på smykker og bilder hugget i stein. De synliggjøres gjennom fornminner og landskap. I «tause kilder» ligger de fortsatt gjemt og kan oppdages og oppleves.

Skipet er et sentralt symbol i forhistorisk mytologi. Det brukes i ulike religiøse sammenhenger fra bronsealder til middelalder. Skipet blir dermed mer enn et fartøy. Det blir et symbol der meningen overgår den åpenbare og nærliggende betydning. Skipssymbolet får en utvida forståelse der ikke alt kan defineres og forklares. I denne artikkelen vil jeg se på skipets plass i bronsealderens mytologi, og særlig slik det framtrer i graver fra Karmsundet i siste del av eldre bronsealder. Det vil si periode III som omfatter tida fra ca. 1250 til 1000 f.Kr.

I den nå fjerna Knaghaug på Bø og i Kongehaugen på Ringen ved Høyvarde er det registrert en skipsforma steinsetting i hver av monumentene.

Skipsettingenes konstruksjon og deres forbindelse til andre byggetekniske detaljer vil danne basis for de tolkingene som framsettes. Viktig for en samla vurdering er også beliggenhet og landskapet omkring.

Vann, sol og skip som symboler i bronsealderens mytologi

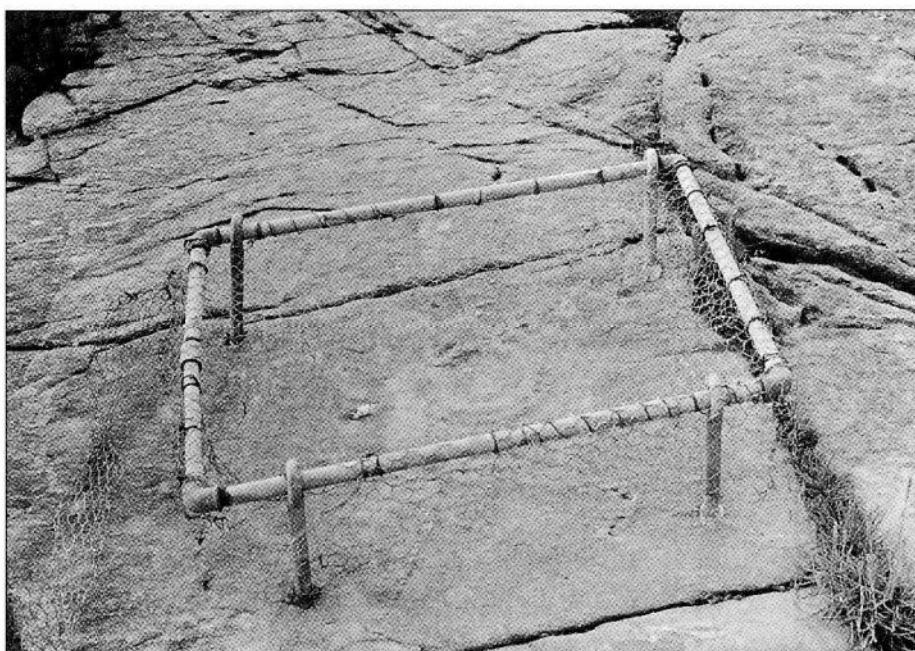
Bronsealderens kosmologiske sentrum har av flere forskere blitt knytta til vann og sol (Montelius 1889, Kossack 1954, Sprockhoff 1955, Eliade 1968, Artelius 1996). Vann har blitt tolka som kilden til alle tings opphav, som eksistensens begynnelse og slutt, symbolet på fødsel, død og gjenfødelse. I religiøs sammenheng får vann en felles funksjon; det oppløser, opphever og renser. Vann får en reduserende, transformerende og forandrende virkning (Eliade 1968:89).

I mytologiske og religiøse forestillinger har vann en sentral betydning for å adskille den døde og levende verden (Artelius 1996). I Gilgamesj-eposet, som er datert til 1200 f.Kr., må helten stige over dødens vann for å oppnå udødelighet. Over de dødes vidder av vann kunne bare solguden Shamash ferdes. Med hjelp fra dødsrikets båtmann fraktes Gilgamesj fram mot sitt mål. Til «Paradiset» som kalles solhagen. Reisemotivet er sentralt i Gilgamesj-eposet og i mytologi og litteratur som omhandler døden. Døden blir framstilt som en reise der vann utgjør bindeleddet mellom sfærer som skal passeres. Båtsymbolet får dermed en bindende funksjon mellom livet og døden.

Samme tema finnes i gresk mytologi der Karon lar de døde reise i sin båt over underverdenens elv til Hades. I egyptisk mytologi endres båtens symbol-innhold. I det gamle riket (3000-2200 f.Kr.) settes båten i sammenheng med reiser til dødsriket. Dette gjenspeiles også i datidas gravskikk (Artelius 1996:28). I det nye riket (1569-1085) avbildes båten i det den frakter sola og solguden Re over himmelen mot en ny dag og en ny tid. I skriftlige kilder, fra samme tid, finnes tekster som forteller at gravgaver ble

*Figur 1. Solfigur fra Naren ved Sevelandsvik, vest på Karmøy.
Etter Fett og Fett 1941, Pl.2, fig.A*

Figur 2. Solfigur ved Sevlandsvik.

Foto: AmS

nedlagt for at de døde skulle gjenforenes med solguden (Artelius 1996:28). Skipet blir dermed et symbol på endring, transformasjon og forening.

Bronsealderens billedspråk i Skandinavia uttrykker også komponenter i en vann- og solkult. Vann visualiseres gjennom båtmotiv og ved lokalitetenes nære og direkte forbindelse til vann. Båtfigurer finnes på helleristninger, på gravheller, på løse steinblokker, som steinkonstruksjoner under røyser og hauger, steinsettinger over og under markoverflata, og som avbildinger og former på gjenstander.

På flere helleristningsfelt i Rogaland finnes båten og sola i nær forbindelse (Fett og Fett 1941). Den eneste sikre helleristningen som er registrert på Karmøy er en solfigur hugget inn i en bergflate ved Sevlandsvik. En mer usikker skipsfigur ble funnet ved Røyksund i 1993, men både formen og huggeteknikken antyder en moderne kopi. På Norheim, ned mot Karmsundets smaleste punkt, lå det trolig tidligere et helleristningsfelt som ble ødelagt i forbindelse med bygging av Karmsundbrua. På en løs steinblokk fra anleggsstedet ble det i 1967 registrert to skålgroper som kan ha inngått i et større felt.

På en gravhelle fra gården Skjølingstad, nordvest på Karmøy, finnes en abstrakt framstilling som jeg vil tolke som et uttrykk for sol og vann. Hella lå som dekke over et leirkar med brente bein, trolig fra yngre bronsealder. Den er dekorert med ulike linje- og buemønstre. Nederst finnes seks avgrensa, horisontale felter. Dette partiet gir assosiasjoner til havet. Kanskje illustrerer det dødsrikets ulike dybder eller forskjellige kosmologiske sfærer som den døde må passere på sin vei til dødsriket. Over hviler sola i

Figur 3. Gravhelle fra gården Skjølningstad på Karmøy (B.6129). Hella lå som dekke over et leirkar med brente bein som var satt inn i den nå fjerna Håvardshaugen. Hella er av klorittskifer.

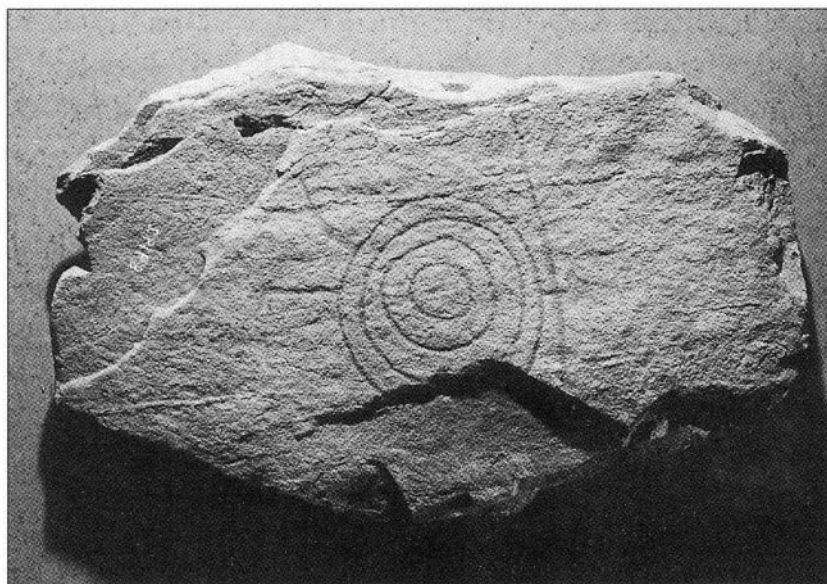
Den er 74cm lang og 38cm brei. Motivet kan tolkes som en abstrakt framstilling av sol som synker i havet. Dekorerte gravheller av tilsvarende type er sjeldne.

Fra Rogaland kjennes heller fra Søyland i Hå, Auglend i Time, Rege i Sola og to fra Hodne i Klepp. Motivene på disse gravhellene viser et annet formspråk enn det som framkommer på helleristinger fra samme tid.

Fett og Fett 1941, Pl.40, fig.D

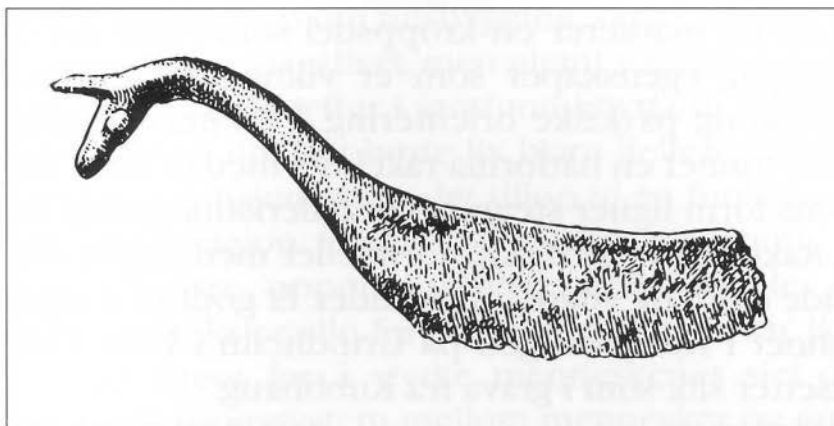
det den er i ferd med å synke havet. En helle med tilsvarende motiv ble funnet i en hage på Austreim. Den er dekorert med fire konsentriske sirkler lik solfiguren fra Sevlandsvik. I tillegg er den markert med tre tydelige og flere mindre synlige solstråler.

Flere gjenstander viser også sol- og båtsymboler. I kvinnegraver fra eldre bronsealder finnes ofte faste gjenstandsett der belteplater inngår som gjenstandstype. De er dekorert med spiraler og sirkelornamentikk. De

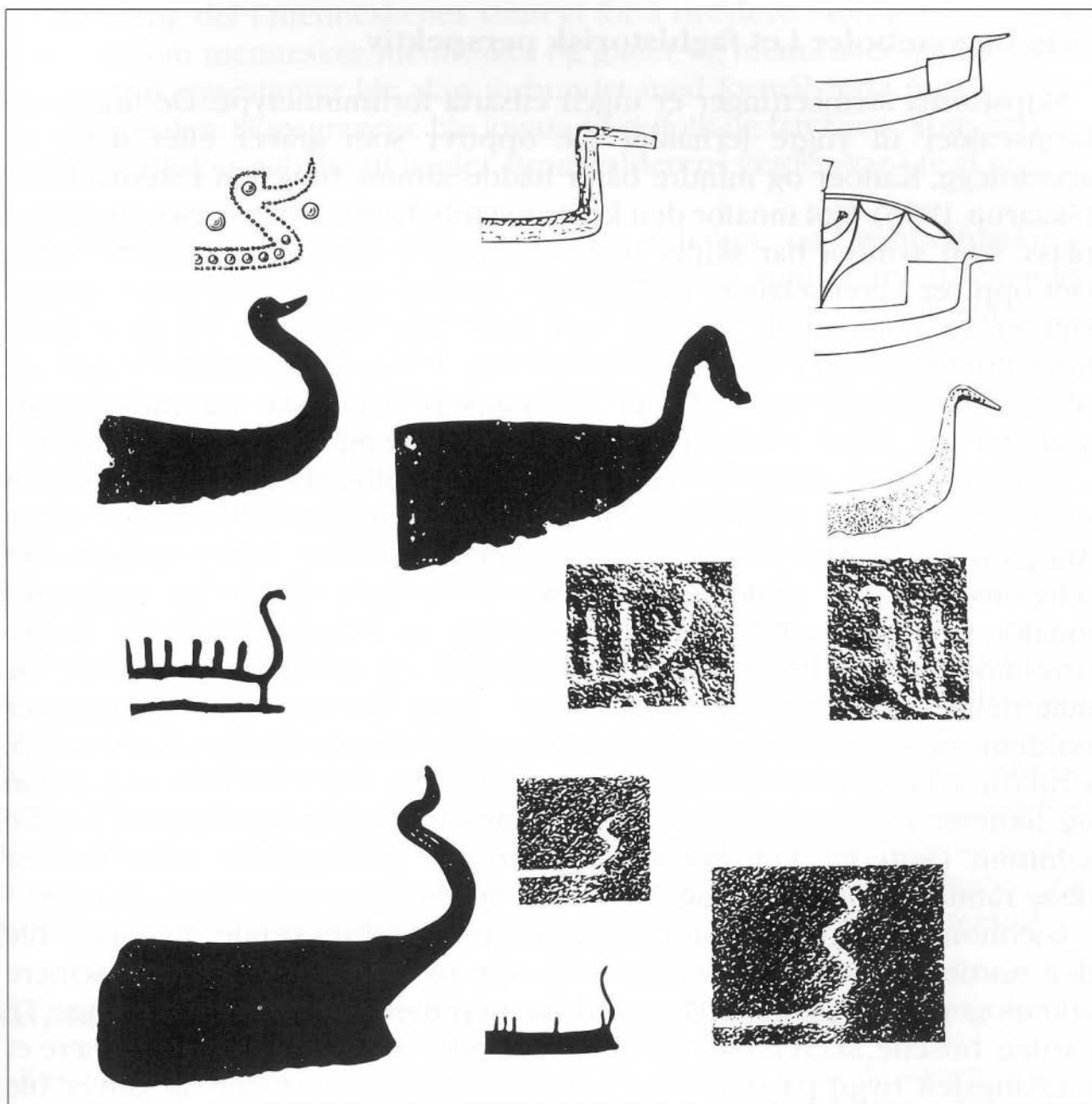

Figur 4. Dekorert helle fra Austreim på Karmøy (S.9192). Hella ble funnet i sørkanten av et dalføre, ca.50m nord for Eidsbotn, og ca.200m sørvest for våningshuset til Per Hystad. Hella er av leirskifer. Den er 64cm lang, 42cm brei og 8cm tykk. Den ytre sirkelen er 17cm i diameter, mens den minste er 4cm i diameter.

Foto: AmS

Figur 5. Båtforma rakekniv fra et gravkammer i Kubbhaug på Gunnarshaug. Kniven ble funnet sammen med en dolk, en spenne, en knapp og en pinsett (B.5952a-e). Etter B.M.Aarb.1905, No.14, s.29, fig.8

Figur 6. En sammenligning av stevnen på helleristningsskip og formen på rakekniver. Etter Kaul 1995, s.67, fig.8

ligger på magen til den døde og markerer en kroppsdel som blant annet knyttes til følelser og intuisjon, egenskaper som er viktige for politisk tenking og menneskers sosiale og psykiske orientering. I en grav i Kubbhaug på Gunnarshaug ble det funnet en båtforma rakekniv med et skaft forma som et dyrehode. Knivens form ligner stevnen på helleristningsskip fra samme tid (Kaul 1995:67). Rakekniver med skipsform eller med skipsavbildninger finnes i graver fra både eldre og yngre bronsealder. Et godt eksempel er en rakekniv som ble funnet i Kyrkjehaugen på Grindheim i Etne. Ofte ligger de sammen med pinsetter slik som i grava fra Kubbhaug.

Skip og symboler i et faghistorisk perspektiv

Skipsforma steinsettinger er ingen ensarta fornminnetype. De finnes fra bronsealder til yngre jernalder. De opptrer som graver eller deler av gravanlegg. Kanoer og mindre båter hadde samme funksjon i steinalderen (Skaarup 1995). Sjøl innafor den kristne symbolverden har skipet en sentral plass. Som symbol har skipet både eksponerte og ikke-eksponerte sider. Det opptrer i grenselandet mellom den mytiske og den realistiske verden. Det er et sammensatt symbol som ikke kan reduseres til en religiøs hovedfunksjon eller en sosial betydning. Ulike forskningstradisjoner og tilnærmingsformer har vektlagt henholdsvis realistiske og funksjonelle aspekter ved skipet, i motsetting til mer religiøse og symbolske tolkinger.

Tidlig forskning integrerte religiøse og kosmologiske spørsmål som en naturlig del av den arkeologiske tenkemåte (Montelius 1917, Müller 1920, Almgren 1927). Med basis i materiell kultur, skriftlige kilder og gjennom religionshistoriske analogier utarbeida arkeologer tanker og hypoteser innafor store geografisk rom. Idespredning og folkeforflytting ble forklaringsmodeller på bronsealderens oppkomst og samfunnets mentale og materielle virkelighet. **Ex Orient Lux** - Lyset fra Orienten - skinte over nordeuropeisk bronsealderarkeologi, mens forskere lette etter likearta dypstrukturer langs lange geografiske og historiske linjer. De fant inspirasjon og likheter i den hetittiske verden, i minoisk kultur og i det mykenske samfunn. Dette var kulturer som alle sto nær det egyptiske riket. Innafor disse rammene ble skipet og flere andre symboler belyst, tolka og forstått.

Gjennom ubeskjedne sammenligninger og vidtrekkende analogier ble den nordeuropeiske bronsealder løfta opp på et mentalt nivå som seinere arkeologer har forsøkt å klatre ned fra, ned mot jorda og det hjemlige: Til gården, husene, åkeren og livet innafor mindre sosiale enheter. Fra å være et forskingsfelt bygd på studier av helleristninger, gjenstander og graver, ble etterhvert bosetting, landskap og erhverv, prioriterte forskingsmål. Det var det agrare livet som sto i sentrum for bronsealderforskninga på 1960 og

70-tallet. Kunnskap om husbygging, åkerdrift og pastoralisme, ga en uvurdelig innsikt i hverdagslivet, men glemt var havet. Handel, sjøfart, fangst og fiske ble bare bigeskjefter i samfunn knytta til jordbruk. Religion og mytologi levde i denne tida sitt beste liv blant helleristningsforskere, men også innåfor denne tradisjonen var det tilløp til en funksjonalistisk tenkemåte.

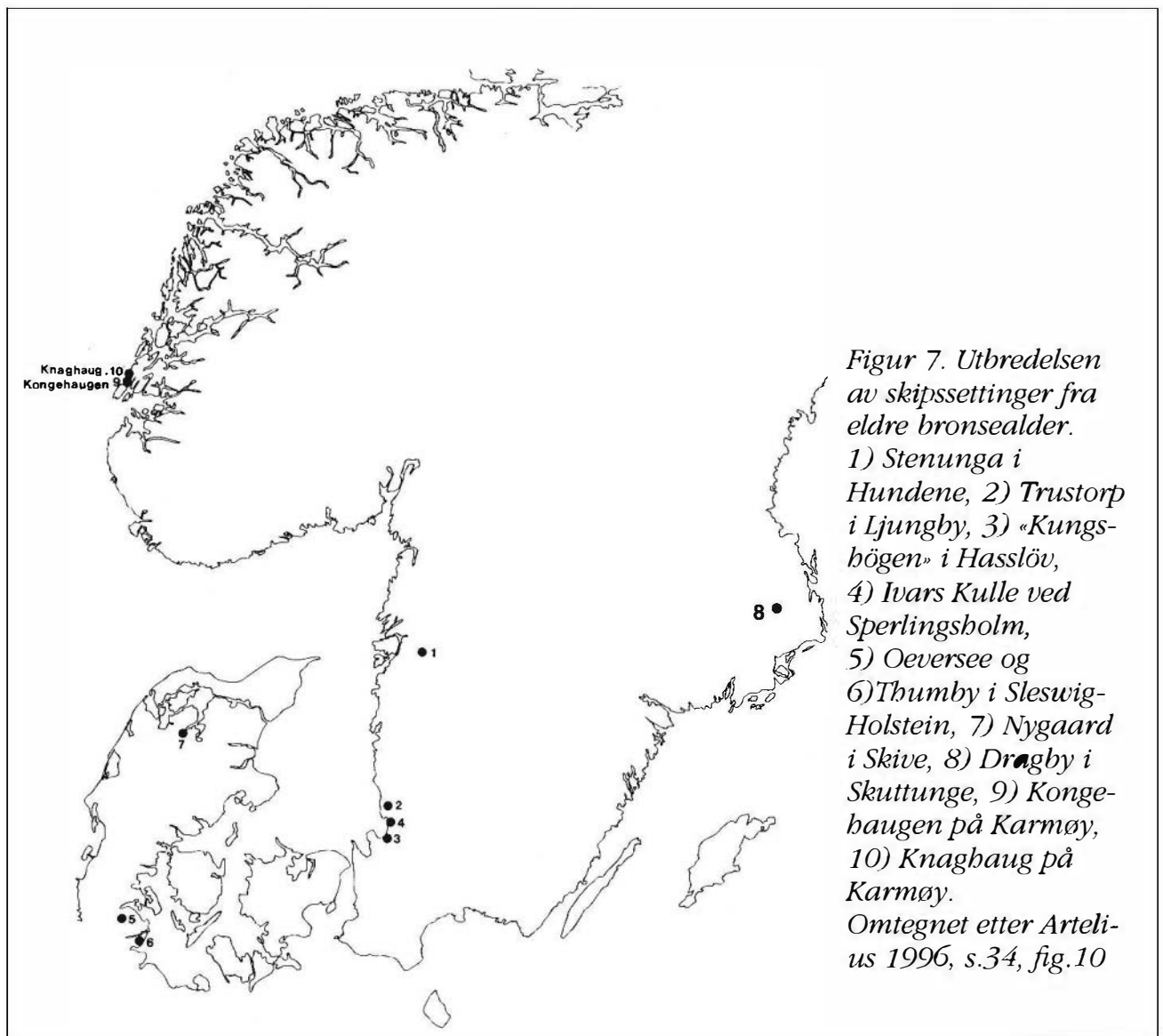
Sjøl om religion fortsatt ble tillagt betydning, fikk sosiale og politiske faktorer større oppmerksomhet. Religion ble en formålsretta aktivitet knytta til funksjonelle forklaringer. Religion var ikke bare ideer, ritualer og symboler ment for å styrke menneskenes sjel og åndelige karakter - et kommunikasjonssystem mellom mennesker og guder. Religion ble betrakta som en viktig del i menneskenes strategi for å overleve i det ustabile samspillet mellom mennesker, mennesker og guder og mennesker og natur. Ut fra slike tolkingsrammer ble skip forbundet med formålsretta reiser i den virkelige verden. Skipsgravene ble knytta til sjøfolk og havfarere som brakte bronse og rikdom tilbake til landet. Bronsealderens verden var i ferd med å bli liten.

På 1980-tallet og framover ble igjen religion og symbolforskning prioriterte problemstillinger. Med utgangspunkt i studier fra nålevende samfunn ble symbolenes komplekse sammensetting og forskjellige meningsinnhold belyst og brukt som ramme for tolking av forhistorisk materiale (Hodder 1986,1987). I samme trend fulgte nye publikasjoner, utstillinger og kongresser med tilsvarende tema. I København ble det i 1995 arrangert et symposium med tittelen **The Ship as a Symbol** og i Sverige ble det i 1996 laget en utstilling kalt, **Kult-Kraft-Kosmos: Bronsålders symboler i Centraleuropa och Skandinavien**. I samme ånd følger boka: **Materiell kultur och religiösa symboler**, av Thomas B.Larsson (1997).

Som et resultat av nye tanker og teorier ble skipssettingenes symbolske og religiøse betydning vektlagt. Den svenske arkeologen Tore Artelius gir en grundig presentasjon, og en interessant analyse av skipssettinger i graver fra eldre bronsealder i sin avhandling: **Långfärd och återkomst - Skeppet i bronsålderens graver** (1997). Hans materiale danner grunnlag for de eksempler som presenteres i denne artikkelen, samtidig som hans tolking har vært inspirerende for forståelsen av de to skipssettingene fra Karmsundet som ikke tidligere har vært framheva i arkeologisk litteratur.

Skipssettinger i hauger og røyser fra eldre bronsealder

Karakteristisk for eldre bronsealders skipssettinger er at de ligger inne i hauger og røyser. Monumentene inneholder ofte graver fra flere perioder av bronsealderen, og i enkelte tilfeller begravelser fra eldre jernalder.

Innkapsla i jord og stein har de innebygde skipssettingene henvendt seg til andre kosmologiske sfærer enn de åpne og frittliggende steinsettingene fra yngre bronsealder (1000-500 f.Kr.). For å forstå skipssettingenes symbolske betydning er det avgjørende om skipet har vært synlig eller skjult (Artelius 1996:33).

Det er i alt påvist 8 hauger og røyser med skipssettinger fra eldre bronsealder i Skandinavia, derav er to fra Karmøy. De ligger alle nær kysten, i forbindelse med viktige ferdselsårer. Anleggene finnes i Halland, Skåne, Vestergötland, Nordvest-Jylland og til sist på Karmøy. En parallell finnes i England og en i Wales (Müller-Wille 1970:42). I likhet med de skandinaviske er også de britiske innelukka i hauger. Det samme er to registrerte skipssettinger fra Oversee og Thumby i Sleswig-Holstein (Aner & Kersten 1978:71,211).

I yngre bronsealder trekkes skipssettingene ut av haugene og røysene. De

legges åpent og fritt i landskapet. Samtidig skjer en kulturell forskyvning fra vest til øst. Det etableres en tydelig konsentrasjon av skipsforma graver, særlig på Gotland. Ellers finnes mindre felt på Åland, i Estland, i Latvia, langs sørkysten av Finland, i Øst-Preussen og på Bornholm (Artelius 1996:37). En kulturell vridning fra vest til øst kan spores innafor hele Nord-Europa i overgangen mellom eldre og yngre bronsealder. Denne endringen kan også sees når funnforholdene i Rogaland og Øst-Norge sammenlignes.

Den kobberrøde tida

I den arkeologiske fagdebatten har det vært diskutert om Norge har hatt en bronsealderkultur. Tvilen bygger på det faktum at det er færre bronsegjenstander og spor etter bronsetilvirking her i landet enn for eksempel i Danmark og deler av Sverige. Felles for de synspunktene som framkommer er å utskille deler av Jæren og Karmsundet som sentra på høyde med det som ellers finnes i Sør-Skandinavia. Her viser gjenstandene klare forbindelser til dansk og nordtysk materiale. Kontakten kommer til uttrykk i dekor, når de opptrer i tid, og hvilken funnsammenheng de befinner seg i.

Bronsealderen i Sør-Skandinavia dateres til 1700-500 f.Kr. På bakgrunn av endra gravskikk deles bronsealderen inn i en eldre og en yngre del. Eldre bronsealder relateres til bygging av de store røysene og haugene og de gjenstandene som finnes i disse monumentenes sentralgraver. I eldre bronsealder er ubrente begravelser det vanligste, mens yngre bronsealder preges av brannbegravelser der beina etter de døde ble lagt i beholdere av keramikk eller organisk materiale, og satt inn i kammer i kanten av røyser og hauger fra eldre tid.

De fleste funn fra Karmsundet kommer fra graver i de store haugene som kan lokaliseres til Reheia og Gunnarshaug. Tilsvarende monumenter lå på Storesund, men disse er nå fjerna. Ellers kjennes en utjevna haug på Skjølingstad og på Storassund på østsida av Karmsundet. Haugene ved Karmsundet danner den nordligste grensa for jordhaugenes utbredelse. Bare Olahaugen og Garahaugen i Etne og Mjeltehaugen ved Ålesund ligger som spredte øyer nord for dette beltet. I tillegg er tre jordhauger registrert på Hebnes i Suldal og to i Sandeid i Vindafjord.

Bronsealderens kulturminner ved Karmsundet viser en samlokalisering av hauger og røyser. Bruken av stein eller jord som primære byggematerialer uttrykker et valg og formidler et budskap. Det kan være sosialt, politisk eller religiøst motivert. Kontrasten forsterkes ved at røysene og haugene henvender seg til ulike landskapstyper og regioner. Jordhaugene mot kontinentet. De relateres til jordbruksområder, mens røysene er sjø-

bundne og knytta til havet. De kan lokaliseres til fjordbygdene og kystområdene nord og øst for Karmsundet. Røysene er også den vanligste gravmarkeringa i Trøndelag og i Øst-Norge.

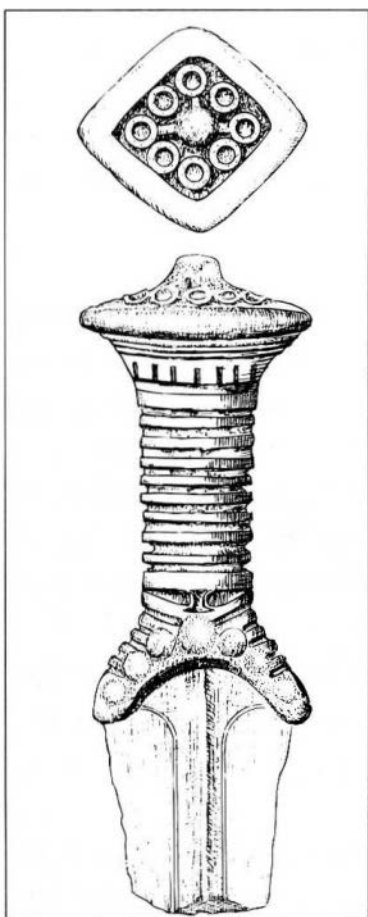
Knaghaug – en grav, et sverd og et skip bygget av stein

Knaghaug lå nord for Reheia på en bergknaus i utmarka til gården Bø, nordøst for Grønhaug. Den romma en av de to skipsssettingene som er registrert i monumenter datert til bronsealder. I forbindelse med et masseuttak i 1893 ble det her funnet et sverd av bronse. Det lå nær sentrum av haugen, under en av de mange hellene som lå spredt i haugmassene. Skolebestyrer J.Christie tok hånd om sverdet og sendte det til Bergen Museum der det ble mottatt 20.mars 1894.

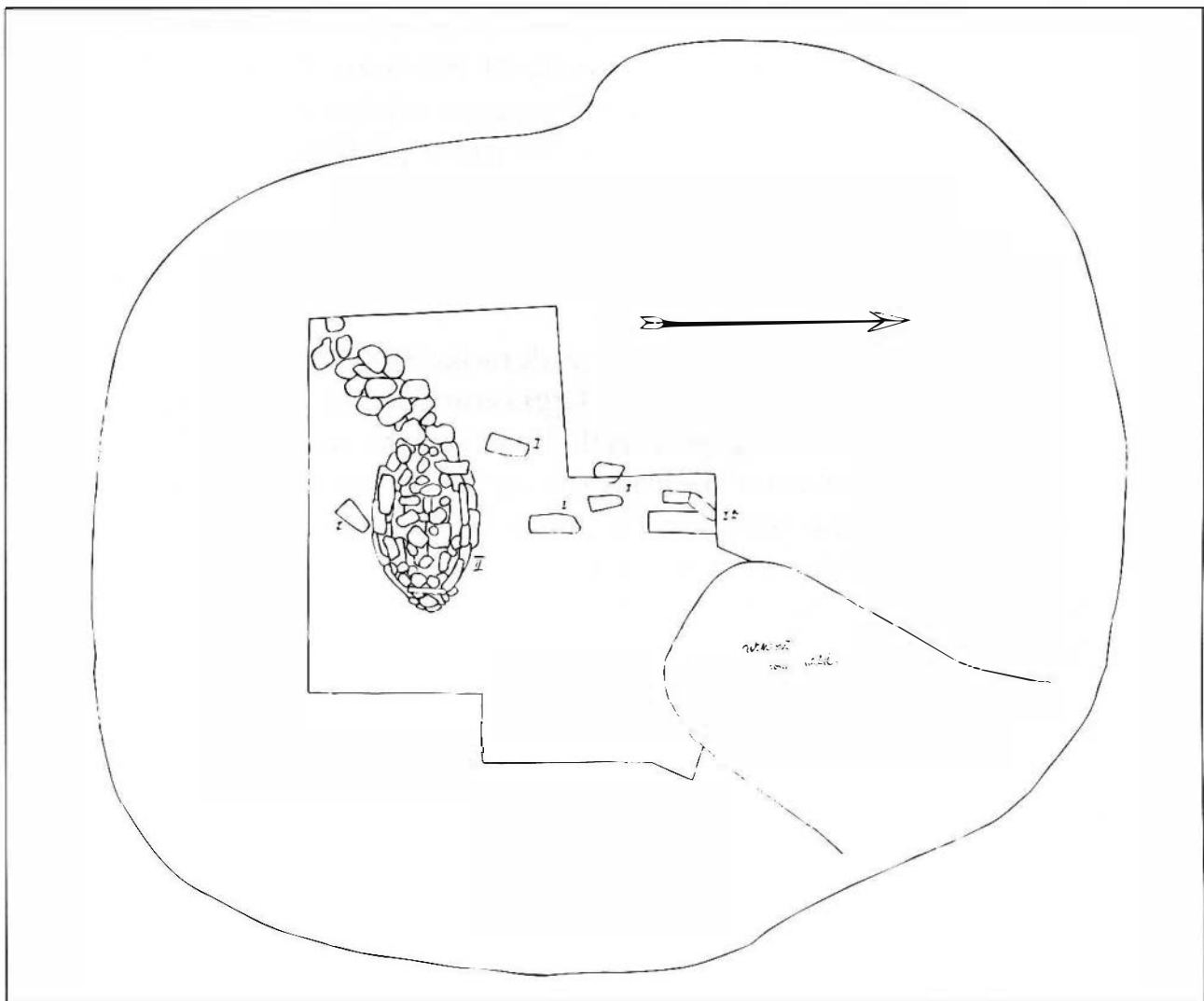
I juli 1895 reiste daværende konservator Gabriel Gustafson til Karmøy for å se funnstedet og klargjøre videre undersøkelser. Han anså skadene på haugen som omfattende og beslutta derfor å ikke gjøre etterundersøkelser (Gustafson 1896:162). Slik lå haugen fram til nye funn framkom. Fra nedras-te jordmasser i en sjakt ble det i 1903 funnet en gullberlokk fra romertid og et bronsekar fra samme periode. Dette forandra haugens skjebne.

Den 11.april 1907 starta Haakon Shetelig en undersøkelse av de ødelagte haugrestene. Stein var brudt ut og jord var tatt fra den nordlige delen. En grop var gravd inn mot sentrum av haugen (se avmerka felt på plantegninga). Grunneieren Matias Thorsen Bø, som sjøl hadde gravd i haugen, kunne opplyse at stein var funnet rundt kanten og i overflata. Opprinnelig hadde haugen vært rund. Etter gjentatte forstyrrelser hadde den endra både form og størrelse. I 1907 var den 16,5m øst-vest, 19m nord-sør og 2,5m høy. Den var dermed noe mindre enn de største haugene på Reheia.

Til stor overraskelse og glede var haugens indre kjerne lite skada. Den var bygget av jord. Bare enkelte stein lå spredt. Tett under overflata lå mindre heller (konstruksjon I). Disse lå flatt og i plan med haugens egne kurver. Under hellene lå kullblanda jord, ellers fantes ingen spor av bein og

Figur 8. Sverd fra Knaghaug (B.5046). Det ble funnet under en av de mange hellene som lå spredt rundt i haugmassen. Etter Ab.1894, s.162, nr.11, fig.17a-17b

Figur 9. Planskisse av Knaghaug, fra Haakon Shteligs undersøkelser i april 1907. Med skipsforma steinsetting ved konstruksjon II.

oldsaker. Deres opprinnelige forbindelse var brutt gjennom haugens mange ødeleggelser. Konstruksjon nr.Ia ligner en bunnhelle og to veggHELLER. Sammen med de andre hellene kan de ha utgjort deler av et gravkammer.

På bunnen av haugen, sør for sentrum, lå en fremmed konstruksjon. Der fantes en oval, skipsforma steinsetting (konstruksjon II). Den var 3m lang øst-vest og 2m brei nord-sør. Det øverste laget var bygget av rullestein som var lagt på en sokkel av skifrige heller. På tvers i den nordøstre enden var det reist en mindre helle av hardere bergart. Plasseringa og formen ligner stevnen på et skip. Sokkelen som bar steinleggingen, var bygget av flere lag med små skiferheller. Under lå et tykt lag med rein, lys fjæresand som igjen var lagt på et gulv av heller.

Sidene på båten var murt av heller, lagt i 3 til 4 lag. Det ble ikke funnet bein eller oldsaker i eller omkring skipet. Haugens indre konstruksjon

virker velfundert. Den er bygd etter en plan der hver del hadde sin rettmessige plass. Det er derfor underlig at Shetelig, i sin innberetning, omtaler konstruksjonene som en simpel bygget skjelettgrav. I virkeligheten utgjør den, sammen med skipsettingen fra røysa på Ringen, et enestående byggverk i norsk bronsealder.

Røysa på Ringen

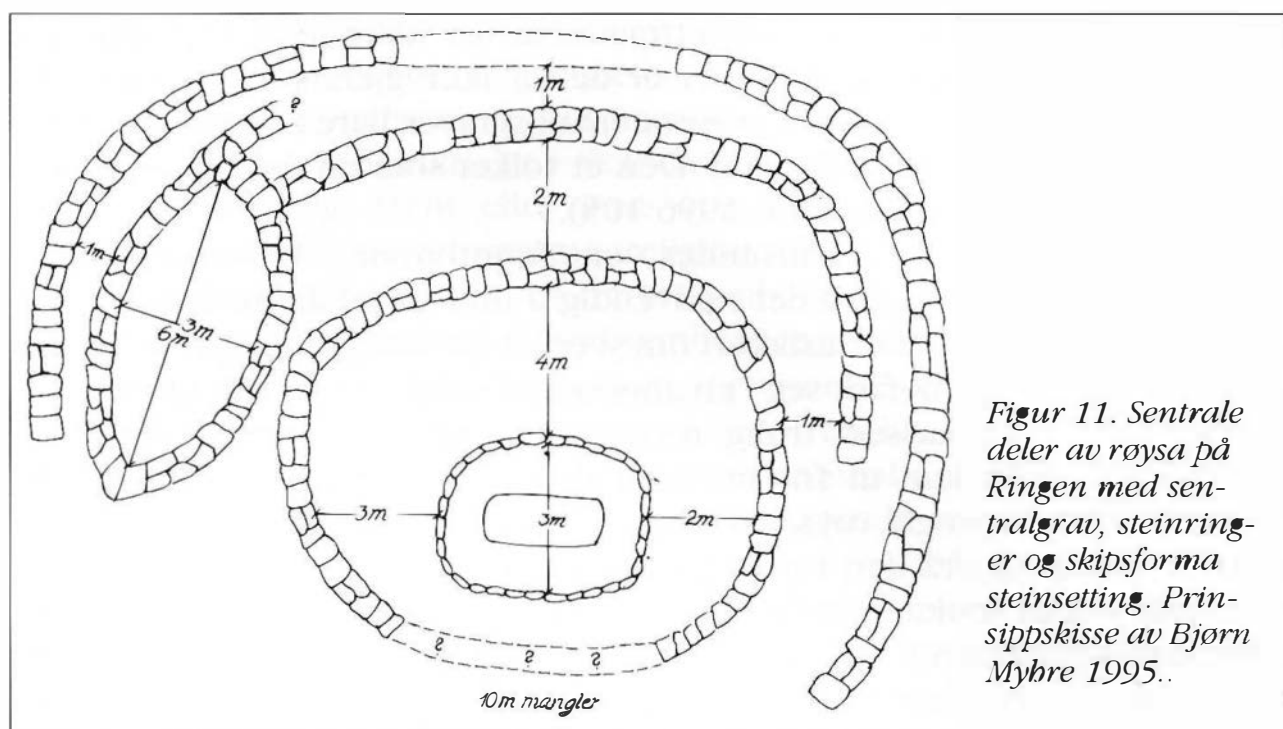
Sommeren 1963 ble det foretatt undersøkelser i Kongehaugen som egentlig ikke er en haug, men en røys. Utgravningen ble utført i forbindelse med Norsk Hydro sine anlegg på Håvik. Røysa ligger nær stranda, ved fyret på Høyevarde, i grenselandet mellom sjø og land, plassert ved et av Karmsundets mest strategiske punkter. Da røysa ble undersøkt, var den utglidd og uregelmessig i formen. Den var 43m lang, 18m på det breieste og 2,5m høy. Etter utgravningen ble røysa liggende i påvente av at området skulle utjevnes, men til glede for ettertida ble røysa og landskapet rundt bevart i utkanten av industriområdet.

Da de øverste steinlaga ble fjerna, begynte ukjente og spennende konturer å tegne seg. Etterhvert ble tre parallelle steinsirkler synlige. Den innerste ringen var best bevart, og den var på et område 1m høy. I den vestre delen av sentrumsringen sto et hellebygd gravkammer orientert N-S. Bunnene var dekket av et lag med småstein der den døde var lagt. I nordenden av kammeret ble det funnet fem til seks tenner. I sentrum lå stykker av bekkenpartiet og deler av hoftebeina.

Nord for sentrum, inntil den ytterste ringmuren, lå en båtforma skipssetting. Den var 6m lang øst-vest og 3m brei nord-sør. I likhet med

*Figur 10. Fra undersøkelsene av røysa på Ringen sommeren 1963. Skipsforma steinsetting fra øst.
Foto: AmS*

Figur 11. Sentrale deler av røysa på Ringen med sentralgrav, steinringer og skipsforma steinsetting. Princippskisse av Bjørn Myhre 1995..

skipet fra Knaghaug var også denne bygget av flere lag heller. Langs ringmurene lå keramikk, trekull og brente bein. To konsentrasjoner av uornert leirkar og brente bein ble tolka som sekundærgraver. De er dessverre ikke nærmere dokumentert. I en av ringkjedene ble det også funnet en liten perle av kleberstein uten at funnstedet ble kartfesta.

Særtrekk og fellestrekk ved skipsforma steinsettinger

Skipssymbollets religiøse meningsinnhold og funksjon uttrykkes gjennom ulike deler som til sammen danner et helhetsbilde. Funn, graver, skjelettbehandling, ringmurer, beliggenhet og byggemateriale er variabler i et materielt språk som formidler et budskap om bronsealdermenneskenes holdning til døden. Tilsammen skaper disse en skisse over enkelte trekk i bronsealderens dødskult, men her gjenstår videre forskning og en grundigere gjennomgang av detaljer i det eksisterende materialet.

Monumenter med skipssettinger har vært i bruk gjennom hele bronsealder. I tillegg til skipene finnes både primære og sekundære begravelser. Karakteristisk for skipssettingene i hauger og røyser er at alle kan dateres til periode III (Artelius 1996:60). Tidfesting er gjort på bakgrunn av gjenstander og keramikk. Bare en av konstruksjonene er ¹⁴C-datert (Artelius 1996:55). Gjenstandene fra skipssettingene er ikke entydige. Det finnes ingen faste funntyper som forekommer i flere graver. De avviker heller ikke fra funn gjort i andre gravkonstruksjoner fra samme tid. Funnene må ansees

som typiske for perioden. Skjelettmateriale er ikke påtruffet i skipssettingene og osteologiske analyser er derfor ikke gjennomført. Ut fra en tradisjonell tolking er de fleste gravene mannsgraver. Bare i ett tilfelle er det lyktes å identifisere en kvinnegrav. Den er tolket som en dobbeltgrav med en mann og en kvinne (Artelius 1996:105).

Skipssettingene fra Karmsundet er funntomme. De innehar et dateringsproblem som gjør det nødvendig å innlemme andre kriterier for nærmere tidfesting. Det er usikkert om sverdet fra Knaghaug opprinnelig lå i skipet eller om det befant seg i en annen grav i haugen. Da det ble funnet, lå det løst i haugmassen, trolig revet ut av sin opprinnelige funnsammenheng. Sverdet kan ut fra sin form dateres til periode III. Dateringsproblemer rammer også røysa på Ringen. Funn av veggskår og bunnskår av uornert keramikk, fra den innerste ringmuren, antyder eldre bronsealder. Det samme gjør leirkarskår funnet i to konsentrasjoner med brente bein. Disse ble av utgraveren tolket som sekundære begravelser.

Sjøl om skipssettingene fra Karmsundet ikke har frambrakt daterbart materiale, innehar begge en karakteristisk form lik de andre som er registrert fra samme tid. Sammenfall kan spores både i skipenes oppbygging og plassering, og i monumentenes ytre framtoning og indre konstruksjon der enkelte byggetekniske detaljer som for eksempel ringmurer gjenfinnes.

Skipsforma steinsettinger i relasjon til ringmurer kjennes blant annet fra Kungshögen i Flintarp i Hasslövs sogn i søndre Halland (Artelius 1996:42-46), i en overpløyd haug ved Nygaard ved Skivefjorden på Jylland (Nilsen 1977), og i en steinsetting i Hudene i Västergötland (Artelius 1996). I studiet av bergkunst i Kville i Bohuslän gjenfinder den svenske arkeologen Inger Hedengran samme motiv. Hun mener bildene kan være gjengivelser av ritualer knytta til gravlegging og død - til transformasjon og forandring, der skipet representerer det overskridende som bryter gjennom ulike sfærer (Hedengran 1993). Ut fra en slik tolking kan ringmurene uttrykke tilværelsens eller dødsrikets forskjellige stadier. Skipet blir dermed symbol på det som overskrider og bringer videre fram mot nye kosmiske mål - et bilde på gjennombrudd og bevegelse. Ved å sammenligne med de ulike, horisontale delene i gravsteinen fra Skjølingstad framstår et lignende budskap i todimensjonal form.

Karakteristisk for flere av røysene og haugene med skipsettinger fra eldre bronsealder er en tilbaketrukken, men markert beliggenhet. I likhet med Knaghaug og Kongehaugen inngår de ikke som deler av større gravfelt. Knaghaug lå nær, men et lite stykke unna de andre bronsealderhaugene på Reheia. Alle monumentene er registrert nær havet og kysten ved markerte punkter langs leia. De ligger i grenselandet mellom sjø og land - mellom det faste og det flytende - det kjente og det ukjente. Monumentenes beliggenhet

uttrykker en brytning mellom ulike elementer med forskjellig symbolinnhold. På mange måter markerer beliggenheten av gravminnene det samme som skipets plassering i monumentene, i overgangen mellom to sfærer.

Av det registrerte materialet i Skandinavia finnes tre røyser, fem hauger og en steinsetting. Stein eller jord som primære byggematerialer kan uttrykke ulike sider ved samme religion eller forskjellige elementer i konkurrerende kultsystemer. Ut fra et symbolsk perspektiv representerer jord og stein ulike egenskaper. Jord symboliserer forandring, fruktbarhet og fornyelse, mens stein formidler fasthet, opprinnelse og varig eksistens.

Fjell og stein er sentrale elementer i flere religiøse språk. Fuji i Japan, Olympen i Hellas, Sinaiberget og for den islamittiske verden er Kaba, den svarte stein i Mekka, et samlende og grunnleggende religiøst symbol (von Franz 1995:208-209, Kaliff 1997:106). Samme symbolverdi har kanskje pyramidene i Egypt og bygdeborgene og helleristningsbergene i Norden. Gilgal er et semittisk ord for steinring og navnet på en sentral jødisk helligdom ved Jeriko. Moses lover var også materialisert i stein. Stein kan dermed tolkes som et kommunikasjonsmiddel mellom mennesker og guder (Kaliff 1997:106). Billedsteiner, gravheller og motiver fra bergkunsten kan ha hatt samme funksjon i forhistorisk tid.

I den kristne symbolverden er Kristus den stein som bygningsmannen forkastet, men som ble en hjørnestein for all kristen erkjennelse (Luk.20:17). Kristus omtales også som en åndelig klippe der livets vann bryter fram (Kor.10:4). Lederen blant profetene het opprinnelig Simon, men fikk navnet Peter (lat.petrus) som betyr stein eller klippe (Matt.16:16-19). Flere av middelalderens ralkymister søkte også guds kraft i «den vises stein» (von Franz 1995:110).

Sjøl om stein og jord har ulike symbolske referansepunkter, knyttes begge elementene til fruktbarhet og død. Ulike byggematerialer kan vise til to forskjellige sosiale grupper med forbindelser henholdsvis til jord og vann - til havet og jordbruket, der de ulike elementene markerer framtrede personer, familier eller sosiale grupper som på en særegen måte behersker hver av livsområdene. Bruk av stein eller jord kan også uttrykke ulike religioner eller forskjellige aspekter ved samme kultsystem. Som byggematerialer til graver kan stein og jord henseile på ulike krefter, eller symbolisere forskjellige guder i samme kosmisk system.

Om bronsealderens religion har vært prega av en, eller flere guder er vanskelig å si, men den rike symbolverden som tegner seg i bergkunsten, på gravhellene og gjennom detaljer i gravkonstruksjonene, kretser omkring hovedelementer som vann, jord og ild, forbundet med sirkler, solfigurer, spiraler og skip. Sjøl om både dyr og mennesker finnes på avbildinger og som figurer, kan det virke som om det er elementenes krefter, mer enn egen-

skaper personifisert i gudfigurer som søkes. Ut fra en slik tolking blir bronsealderens religion en natur-religion, mer enn et kosmologisk system med gudeskikkelser uttrykt gjennom mennesker og dyr. En slik mytologi skaper kontraster til den påfølgende keltertidas symbolverden (Görmann 1988), og de billedframstillinger som preger materiell kultur fra eldre jernalder (Hedeager 1997) og seinere i yngre jernalder og i norrøn mytologi (Steinsland (1997).

Konklusjon

Skipet uttrykkes på ulike måter i bronsealderens symbolverden. Det gis ulike former og opptrer i ulike kontekster som både kan knyttes til hverdagsliv og kult. Karakteristisk for skipssettinger i hauger og røyser fra eldre bronsealder er at de finnes i et lite og eksklusivt utvalg, de framtrer gjennom monumentale byggverk, beliggende på sentrale og markerte punkter langs skipsleia. Størrelse, beliggenhet, antall og plassering er variabler som knytter monumentene sammen i nettverk der Karmsundet inngår som ett av få spesielle områder i Sør-Skandinavia og Nord-Tyskland. Samtidig som disse faktorene forteller om sosial makt, formidler de i like stor grad en religiøs forbindelse bundet sammen av et mytologisk meningsfellesskap. Trolig har religion vært en integrert del av dagliglivet både på et kollektivt og individuelt plan. Det er derfor mulig å hevde at den religiøse symbolikken gjennomsyrrer sentrale sider ved den politiske og sosiale virkelighet. Det er også denne sammenbindinga som gjør symboler til en politisk maktfaktor.

Artelius skisserer fire hovedfunksjoner for skipets betydning (1997:118):

- som symbol for transformasjon og forandring
- som symbol for fruktbarhet
- som kosmologisk element
- som symbol for nærhet og kommunikasjon.

Litteratur

- Almgren, O. 1927: *Hällristningar och Kultbruk*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Handlingar Del 35. Stockholm.
- Aner, E. & Kersten, K. 1978: *Die Funde der älteren bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen Band IV*. Nationalmuseum København. København.
- Artelius, T. 1996: *Långfärd och återkomst - skeppet i bronsålderens gravar*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. Skrifter No 17.
- Eliade, M. 1968: *Helligt och Profant*. Stockholm.

- Fett, E. & Fett, P. 1941: Sydvestnorske helleristninger. Rogaland og Lista. Dreyers Forlag, Stavanger.
- von Franz, M.-L. 1995: Individuationsprocessen. S.158-229 i John Freeman (red.) Carl G.Jung. Människan och hennes symboler. Forum.
- Gustafson, G. 1896: Fortegnelser over de i 1895 til Bergen Museum indkomne Oldsager ældre end Reformationen. Ab.1885, s.162-164.
- Görman, M. 1987: Nordiskt och keltiskt. Sydsandinavisk religion under yngre bronsålder och keltisk järnålder. Görman förlag, Dalby.
- Hedeager, L. 1997: Skygger af en anden virkelighed. Oldnordiske myter. Samleren, København.
- Hedengran, I. 1991: Skeppet i kretsen. Kring en symbolstruktur i Mälardalens förhistoria. Fornvännen 1990, nr.4.
- Hedengran, I. 1993: Att synliggöra människor, figurer eller gestalter? Kring hållristningsforskningens förutsetningar. S.177-193 i Forsberg, L. & Larsson, T.B. (red.) Ekonomi och Näringsformer i Nordisk Bronsålder. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 3. Umeå.
- Kaliff, A. 1997: Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. Aun 24. Uppsala.
- Kaul, F. 1995: Ship on Bronzes. S.59-70 i Pedersen, O.C. & Munch Thye, B. (eds.) The Ship as a Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. København.
- Kossack, G. 1954: Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit
- Larsson, T.B. 1997: Materiell kultur och religiösa symboler. Arkeologiska Studier vid Umeå Universitet 4. Umeå.
- Mittleuropas. Römische-Germanische Forschungen 20.
- Montelius, O. 1889: Der Orient und Europa. Stockholm.
- Montelius, O. 1917: Minnen från vår forntid. Stockholm.
- Müller, S. 1920: Billed- og Fremstillingskunst i Bronzealderen. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. København.
- Müller-Wille, M. 1970: Bestattung im Boot. Studien zu einer nord europäischen Grabsitte. Offa 25-26.
- Nilsen, S. 1977: En skibsformet grav fra den eldre Bronzealder. Antikvariske Studier. Nationalmuseet København.
- Shetelig, H. 1907: «Undersøkelse av Knaghaug paa Bø, Torvastad sogn og pgd.» Innberetning av Haakon Shetelig. Topografisk arkiv ved Bergen Museum.
- Skaarup, J. 1995: Stone-Age Burials in Boats. S.51-58 i Pedersen, O.C. & Munch Thye, B. (eds.) The Ship as a Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. København.
- Steinsland, G. 1997: Eros og død i norrøne myter. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sprockhoff, E. 1955: Das Bronzene Zierband von Kronshagen bei Kiel: Eine Ornamentstudie zur Vorgeschichte des Vogelssonnenbarke. Offa 14.